

Відгук

офіційного опонента кандидата історичних наук, доцента,
доцента кафедри історії України і методики викладання історії
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Степана Йосифовича Кобути

на дисертаційне дослідження

Кантора Марка Семеновича

«Історія козацтва в XVI ст. у польській історіографії 1863-1939 років»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03
«Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

У сучасній історичній науці важливе місце посідає вивчення особливостей репрезентації минулого в працях дослідників різних періодів історіографічних досліджень та несхожих інтелектуальних і суспільно-політичних контекстів. Сформовані образи історичних явищ, подій і процесів мали вирішальний вплив на формування історичної пам'яті народів, їхнє національне самоусвідомлення та уявлення про власне місце в системі міжнаціональних відносин. Аналіз таких образів залишається важливим завданням сучасних історіографічних студій. Актуальність цієї проблематики у вітчизняній історичній науці пов'язана із необхідністю подолання стереотипних підходів або ж «білих плям», що нерідко обумовлені браком спеціальних комплексних досліджень, присвячених історичним образам України в працях зарубіжних істориків. У цьому контексті в питаннях дослідження історії козацтва провідне місце належить польській історіографії, представники якої традиційно виявляли сталий і глибокий інтерес як до спільного польсько-українського минулого, так і до конкретних аспектів історії України.

Однією з найяскравіших і водночас найбільш дискусійних сторінок польської історіографічної традиції щодо української минувшини залишається епоха Козаччини. У козацтві польські історики вбачали концентроване втілення ключових рис українського народу, а в історії польсько-козацьких відносин — модель взаємин між обома народами, яку нерідко екстраполювали як на їхню сучасність, так і на майбутнє. Водночас образ українського козацтва в польській історіографії формувався під впливом конкретних суспільно-політичних умов, ідеологічних настанов та методологічних парадигм, притаманних відповідним етапам розвитку польської історичної науки. Попри це, в українській

історіографії й досі відсутнє спеціальне комплексне дослідження, присвячене аналізу відображення історії українського козацтва XVI ст. у працях польських істориків останньої третини XIX ст. – 1939 р. Така наукова прогалина зумовлює наукову актуальність обраної теми. Запропоноване дослідження М.С. Кантора спрямоване на узагальнення образів історії українського козацтва XVI ст. у польській історіографії, а також з'ясування впливу суспільно-політичного та інтелектуального дискурсу визначеної доби на характер і специфіку відповідних інтерпретацій.

У змісті дисертації відображено реалізацію усіх поставлених дисертантом завдань. Мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження назагал сформульовані коректно. Структура дисертаційної роботи, що складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел та додатків, характеризується логічною когерентністю й науково-сисловою обґрунтованістю.

У межах дослідження вперше: здійснено комплексний аналіз різнотипних за характером і змістом праць польських науковців, у яких висвітлюються проблеми виникнення українського козацтва та його історії в XVI ст.; простежено специфіку інтерпретації проблем історії козацтва від часу його появи до кінця XVI ст. у польській історіографії залежно від належності дослідників до різних наукових шкіл та осередків, їхніх політичних симпатій, а також теоретичних і історіософських засад відповідних наукових напрямів; проаналізовано вплив суспільно-політичних реалій та ідейно-політичної кон'юнктури періоду 1863–1939 рр. на формування концепцій походження і становлення українського козацтва та на особливості презентації подій з історії козаків XVI ст.

Дисертант показав механізми побутування історичних міфів, стереотипів і шаблонів у польських наукових студіях, доволі повно і різнобічно розкрив особливості еволюції загальних підходів польських істориків до висвітлення історичної україніки, узалежнених від стану польсько-українських взаємин у різні періоди 1863–1939 рр. та особистого ставлення окремих дослідників до українського народу і спільної історії обох націй. Автор вдало показав вплив ідеології польських політичних рухів – націонал-демократів і табору «санації», а

також концепції національної асиміляції та федералізму – на інтерпретацію історії козацтва й проблем історичної україністики. М.С.Кантор вказав на зумовленість оцінок ролі козацтва в соціальній структурі Польсько-Литовської держави ідейними постулатами «історичного песимізму» та «історичного оптимізму», характерними відповідно для краківської та варшавської історичних шкіл.

У першому розділі окреслено джерельну та історіографічну базу дослідження, що дозволяють комплексно проаналізувати особливості конструювання та еволюції образу історії українського козацтва у працях польських істориків від другої половини ХІХ ст. до 1939 р. Основу джерел становлять праці польських науковців зазначеного періоду, які мали визначальний вплив на формування польських історіографічних уявлень про козацьке минуле та на подальший розвиток козакознавчих студій. Проаналізована історіографічна база засвідчила відсутність в українській історичній науці спеціальних комплексних досліджень, присвячених вивченню особливостей репрезентації історії українського козацтва від часу його виникнення до кінця ХVІ ст. у працях польських істориків досліджуваного періоду. Водночас наявний масив джерел дає змогу реконструювати процес розвитку польської історичної науки у зазначений період, простежити специфіку наукової діяльності провідних істориків того часу, а також виявити вплив інтелектуального, культурного, суспільно-політичного середовища та міжнаціональних відносин на формування уявлень поляків про українців і їхнє історичне минуле. Використаний М. С. Кантором методологічний інструментарій забезпечив можливість об'єктивного та неупередженого аналізу історіографічних концепцій, виявлення причинно-наслідкових зв'язків їх формування, а також простеження впливу суспільно-політичних, ідейних і культурних чинників на інтерпретацію історії українського козацтва. Застосування різнопланових методів, передусім історико-порівняльного та історико-типологічного, дало змогу автору реконструювати еволюцію польських історіографічних візій, окреслити типові підходи й домінантні теорії у польській історичній науці та зіставити їх із сучасними науковими інтерпретаціями.

1. Матеріали дисертації ґрунтуються на значному архівному комплексі, що відображає розвиток польської історичної науки та наукової кар'єри багатьох польських істориків. Однак до числа використаних неопублікованих джерел варто б було додати матеріали, що знаходяться у зібраннях «Народової бібліотеки» у Варшаві. Серед таких, які можна було б використати у роботі, заслуговують на увагу нотатки про історію козаків та України польського дослідника та письменника Адама Мелешко-Малішкевича (Adam Mieleszko-Maliszkiewicz).

2. В огляді ключових понять, що використовуються у тексті дисертації, й означення яких подано в підрозділі, присвяченому теоретико-методологічній стороні дослідження, розширено відображено лише визначення таких наріжних для сучасних історіографічних студій понять як «історичний образ» та «історичний міф». Натомість, чомусь не представлено тлумачення важливого поняття «історична свідомість», що часто вживається на сторінках дисертації. Доцільно також було подати власне обґрунтування застосованих автором стосовно характеристики польської історичної науки означеного періоду таких дефініцій як «західна» та «східна» історіографічні орієнтації, «історичний песимізм» та «історичний оптимізм».

3. Вартувало б більш ширше звернути увагу на відображенні польськими істориками сюжети про роль козацтва у житті тогочасного соціуму польсько-литовської держави XVI ст., ставлення козаків до чутливого в ту епоху релігійного питання. Цю проблематику з огляду на колишню значимість, заслуговує на окремий підрозділ.

4. Доцільно було б, на нашу думку, показати наскрізну еволюцію образів історії козацтва XVI ст., розпочавши її від праць польських учених ще першої половини XIX ст. (зокрема у студіях таких основоположників польської історичної науки, як Адам Нарушевич та Йоахім Лелевель) і коротко співвіднести із сучасними дослідженнями. Це дозволило б простежити витoki історіографічних образів, які побутували в науці впродовж 1863 – 1939 рр., визначити їх вагу для формування сучасної історичної свідомості поляків.

У другому розділі дисертації проаналізовано погляди польських істориків на українське козацтво першої половини XVI ст. Дисертант слушно вказав, що у польській історіографії проблеми походження та ранньої історії українського козацтва до середини XVI ст. розглядалися крізь призму історіософських і політичних уявлень свого часу. Значний вплив мали расові й цивілізаційні теорії, що сприяли поширенню ідей про тюркське, «азійське» походження козацтва. Такі погляди, на думку М.С. Кантора, ґрунтувалися на мовних аналогіях, свідченнях про козацькі спільноти у степовому світі та історичних міфах Нового часу й мали на меті представити козаків як чужорідний і деструктивний елемент щодо польсько-литовської держави та українського суспільства. Паралельно існував і романтизований образ козацтва як спільноти вільних людей різного походження, об'єднаних прагненням свободи та воєнних звершень. Автор підкреслив, що польські автори ключову роль у формуванні козацтва відводили діяльності польсько-литовської держави. Позитивні аспекти козацької організації та оборони прикордоння приписувалися переважно польським і литовським старостам, тоді як українським шляхтичам часто закидали анархізм і авантюризм. У результаті в історіографії, як переконливо з'ясував дисертант, сформувалася дихотомія між «цивілізаторською» роллю польської держави та уявною відсутністю державницької й культурної ініціативи серед українців, яких зображували менш розвиненими й неспроможними до самостійного поступу.

У третьому розділі М.С. Кантор охарактеризував погляди польських істориків на українське козацтво другої половини XVI ст. Дисертант з'ясував, що аналізуючи козацькі походи проти турецьких і татарських володінь, вони особливу увагу приділяли діяльності князя Дмитра Вишневецького, якого переважно зображали як авантюриста з мінливою вдачею та власними амбіціями. Подібні оцінки застосовувалися й до інших козацьких ватажків, зокрема Івана Підкови. Як відзначає М.С. Кантор, важливе місце у працях польських дослідників посідала проблема заснування Запорізької Січі, яку визнавали значним осередком козацького життя, хоча частина істориків вважала її лише тимчасовим утворенням без перспективи перетворення на сталий політичний центр. Проте центральною темою польського козакознавства, на думку

М. С. Кантора, стала також історія створення реєстрового козацтва, що розглядалася як інструмент королівської влади для контролю над козацьким рухом і припинення самовільних походів. Важливо, що автор різнобічно проаналізував візії польських учених щодо реформ Стефана Баторія, формуванню «баторіанської легенди» про привілейований статус козацтва.

Четвертий розділ дисертації М. С. Кантора містить результати аналізу досліджень польських істориків другої половини XIX – першої третини XX ст. щодо козацьких повстань кінця XVI ст. Автор виявив, що ця проблематика посідала важливе місце в польській історіографії як перший масштабний внутрішній конфлікт між державною владою Речі Посполитої та українським козацтвом. Дисертант переконливо показав, що польські дослідники поступово відходили від пояснень повстань виключно особистими амбіціями козацьких лідерів чи прагненням здобичі, дедалі більше наголошуючи на соціальних і політичних причинах, зокрема на обмежувальній політиці держави щодо козацтва та сеймових рішеннях 1590 р. Водночас він встановив, що частина польських істориків бачила причини повстання 1594–1596 рр. у зовнішньополітичних чинниках, зокрема в інтригах Габсбургів, що відповідало поширеним у польській історіософії уявленням про вирішальну роль іноземного втручання. Автор наголошує, що польські історики, приділяючи значну увагу військовим подіям повстань, переважно використовували односторонні джерела. Це обумовило героїзацію польських воєначальників, зокрема Станіслава Жолкевського, але спричинило замовчування чи ігнорування уваги до репресивних дій щодо повстанців.

Загальні висновки дисертації корелюються із задекларованою метою та завданнями роботи, й достатньо повно узагальнюють результати дослідження. Вважаємо, що наукові положення і висновки дисертації мають необхідний рівень достовірності, що забезпечується об'ємним використанням джерел, історіографічних напрацювань і відповідних методів наукового дослідження.

Позитивно оцінюючи наукові здобутки дисертанта, вважаємо за потрібне висловити такі певні побажання та зауваження:

5. Відзначимо, що подані у тексті розділів біографії польських дослідників можна було б виділити окремо у додатках. Це дало б можливість дисертантові детальніше їх висвітлити і відповідно показати взаємозв'язок між постаттю історика та викладеним ним історичним образом, як результатом його творчості.

Проте, висловлені зауваження та міркування не знижують в цілому позитивної оцінки дисертації М.С. Кантора, що є самостійним і завершеним науковим дослідженням актуальної наукової проблеми.

Підготовлена Кантором Марком Семеновичем дисертація «Історія козацтва в XVI ст. у польській історіографії 1863 – 1939 років», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія», за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною та практичним значенням відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки № 40 від 12 січня 2017 року та вимогам затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Кантор Марко Семенович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» з галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України і
методики викладання історії
Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника

